

INTERJÚ SZELÉNYI IVÁN SZOCIOLÓGUSSAL

[DOI 10.35402/kek.2020.1.6](https://doi.org/10.35402/kek.2020.1.6)

Absztrakt

A Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai Doktori Iskolájában, az EFOP-3.6.3 által támogatott kutatás keretében 2018-ban huszonnégy szakmai életútinterjú készítettünk. Olyan volt oktatókat és doktorált hallgatókat kerestünk meg, akiknek pályája, vagy annak egy szakasza az egyetemhez kötődik, s kutatói-oktatói elkötelezettségük, a Ph.D. képzésről alkotott véleményük tanulságos lehet leendő szociológus hallgatók és kutatók számára. Az interjúkból készült egy rövid vizuális összefoglaló, mely a Doktori Iskola honlapján volt megtekinthető. Maguk az interjúk teljes terjedelmükben a BCE Repozitóriumában kutathatók. Ezek egyikének lejegyzett szövege olvasható az alábbiakban. Az interjút készítette Sipos Júlia, lejegyezte és jegyzetekkel ellátta Ivony Éva.

Kulcsszavak: szociológia, doktori alumni kutatás, szakértelmiségi, életútinterjú

Abstract

At the Doctoral School of Sociology of Corvinus University of Budapest (CUB) twenty-two semi-structured interviews have been conducted in 2018 as part of a research sponsored by EFOP-3.6.3. We interviewed former lecturers and doctoral alumni students whose career, or a section of it, was connected to the university. The interviewees' teaching and research commitments, opinions on the Ph.D. training could be instructive for prospective sociology students and researchers. A short visual summary of the interviews was made available on the Doctoral School's website. The full interviews are available in the Repository of CUB. The text of one of these interviews – made by Júlia Sipos, recorded and annotated by Éva Ivony – may be read below.

Keywords: sociology, doctoral alumni research, professionals, life-path interview

2018. március 29-én beszélgetünk Szelényi Ivánnal a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Karán.¹

– *Kicsit visszalépve az időben, mikor vettek fel a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Külkereskedelmi szakára?*

– 1956-ban vettek fel az egyetemre, én egyébként orvosegyetemre jelentkeztem. A biológia soha nem volt erősségem, érettségire nagyon jól megtanultam, kitűnően levizsgáztam. Gondoltam, akkor a felvételre már nem kell készülnöm. Az három héttel később volt, addigra elfelejtettem a biológiát. Ezért az orvosegyetemre nem vettek fel. De felvétel nélkül átutaltak a Közgazdasági Egyetemre, és hát nekem olyan mindegy volt, hogy hová megyek. Katonának nem akartam menni, az biztos volt.

Eljöttem a Közgazdasági Egyetemre. Itt először az elmélet szakra vettek fel, és elég nagy marhaság volt, hogy átmentem a külker szakra. Az anyósom mondta, hogy ott lesznek majd jó állások, lehet külföldre menni. Az elmélet szak egyébként nem volt rossz, de kicsit száraz volt, a külker szak szörnyű volt.

– *Ez a képzés szakmailag egy átmenetet jelentett a doktriner '50-es évekbeli politikai gazdaságtan oktatás, és aztán a '68-ig vezető reformgondolatok között?*

– Hát '56 után reformgondolat nem nagyon volt. Ugye október 23-án sok izgalom volt, és volt egy pár nagyon érdekes figura, mint az Ádám György, aki tanított, és egy pár hasonló érdekes egyéniség, akiknek egyik részét kirúgták, börtönbe is csukták. Mire újra nyílt az egyetem, '57 januárjára, addigra mindent le is adtunk. Nagyjából és egészében egy meglehetősen színvonalatlan egyetem volt, volt egy pár kiváló tanár azért.

1 Kutatócsoportunk ezúton mond köszönetet Szelényi Iván Professzor úrnak, hogy hozzájárult az interjú közzétételéhez. Jelen publikáció az interjúbeszélgetés átirat szövege. A kutatás az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú „Tehetségből fiatal kutató - A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” című projekt keretében jött létre.

– *Kik voltak ők?*

– Aki számomra a legemlékezetesebb volt, az Pach Zsigmond Pál volt. Ő volt az egyetlen olyan ember, akitől azt lehetett megtanulni, hogy kell kutatni. Ő aktív kutató volt, és emlékszem egyszer csinált egy vitát. Volt egy docense, azt hiszem Sándor Pál volt a neve, és ugyanazon a témán dolgoztak, a majorsági gazdálkodáson. De a Pach Zsigmond Pál egy rettentő fontos tudós volt, ő találta ki jórészt a második feudalizmus kérdését, a második jobbágyságot, és ehhez a majorsági gazdálkodást vizsgálták. Ez neki kulcstényező volt, ez rettenetesen fontos. Azt hiszem, Magyarországon nem tudják – talán azért mert marxista volt, meg kommunista volt –, azt hiszem, nem sokat beszélnek Pach Zsigmond Pálról, holott rettentő fontos ember volt. Nincs világrendszer elmélet Pach Zsigmond Pál nélkül. Immanuel Wallerstein ismerte is, hivatkozik is rá a világrendszer elméletben. Az egyetlen magyar, akinek ilyen hatása volt.

Tehát ezzel csinált egy vitát Sándor Pállal, aki szintén ezen dolgozott, de másként gondolkodtak a majorsági gazdálkodásról. Fantasztikus volt, az 1-es vagy 2-es előadóban ott ültek fönt, és előtte ilyen stócban kihozatták a könyveket, és azzal vitatkoztak. Egyik mondott valamit, a másik fellapozta a könyvet azonnal: „de itt ez az adat van, de ott az van, de nem mert ott meg az az adat van”. Úgyhogy lehetett látni, hogy hogyan kell tudományt művelni. Különben csak biflázás volt, unalmas tankönyvek, telefonkönyveket kellett megtanulni, hülyeség volt az egész.

Volt egy pár érdekesebb ember, például Mátyás Tóni, mindenfélét elolvasott, és sok mindent értett is belőle. Az egyike volt a nagyon keveseknek, akinek a 19. század, 20. század első felének a közgazdaságtanából is voltak ismeretei. Nem hiszem, hogy a Mátyás Tóni egy nagy tudós volt, de egy nagy tudású ember volt, aki sok mindent elolvasott, amit általában nem lehetett volna megtanulni nélküle; és volt néhány más is. Nem akarom túlságosan szidni az egyetemet, de egészében, akár még ma is, túl sok tárgyat kellett fölvenni, unalmas hülye tankönyvekből kellett tanulni, nem volt igazi vita a vélemények között, nem gondolkodni tanították az embert, hanem memorizálni.

– *A szociológia, a társadalomtudomány felé ki- nek, minek, esetleg milyen olvasmányoknak a hatására indult?*

– Amikor én elvégeztem az egyetemet '60-ban, akkor egy szörnyű káderlapot írtak rólam. Valami

hülyeséggel megmakacsoltam magam, hogy én nem lépek be a KISZ-be – mert az egy Kommunista Ifjúsági Szövetség, és én nem vagyok kommunista –, ez egy marhaság volt, be kellett volna persze lépnem a KISZ-be, tehát nem léptem be. Ugyan a legjobbak között végeztem az egyetemen, ennek ellenére írtak egy káderlapot rólam kedves kollégáim, azok között volt korábbi és későbbi barátom, de nagyon szellemes volt. Szerintem az Avar Janó írta, akiből később újságíró lett. Azt írták: „Szelényi a múlt századból itt maradt dzsentri csontváz”. Hát ezzel nem lehetett elhelyezkedni.

Akkor a KSH-ban volt egy ambiciózus nő, aki ott a Külkereskedelmi Osztályt vezette, és ő tudta, hogy a KSH-ba külkeres nem megy, mert mindenki külföldre akar menni. Volt egy fiatal ember, aki vele dolgozott, és ő azt mondta: „– Én tudom, hogy, hogy szerzünk én tudom, hogy hogy szerzünk egy jó embert. Azt mondta: „– Én bemegyek” – Képesnének hívták a személyzetist – „megkérdezem Képesnédtől, az idén kit nem javasoltak állásba, és az jó lesz”. Így találtak meg engem, így vittek be, csempészték be a KSH-ba.

– *Ott a könyvtárban dolgozott?*

– Egy vagy két évet a Külkereskedelmi Osztályon, amelyik iszonyatos volt, minden gondolkodás nélküli, a legprimitívebb statisztikai dolgok, számokat adtunk össze, vontunk ki, ennyi volt, semmi komoly dolog nem volt. Úgyhogy ezt nagyon untam, és akkor összebarátkoztam a könyvtárossal, és bekerültem a könyvtárba. Amikor a könyvtárba kerültem, akkor gondoltam, hogy valamit kellene csinálni magammal, tehát valami szakmát kellene találni. Gondoltam miért nem lesz valami tudós belőlem, de hogy miből, arról fogalmam nem volt.

A külföldi folyóiratártnak voltam a vezetője, oda 800 külföldi folyóirat járt és a dolgom az volt, hogy a bejövő új számokat – minden nap jött egy nagy stóc – nézzem keresztül, és találjam meg az érdekesebb cikkcímeket. És hát nagyon szélhámos voltam, mindig ilyen Felix Krull-os jellem voltam, úgy csináltam, mintha 12 nyelven tudnék. Abból a kis oroszról az ember, mondjuk egy statisztikai folyóiratból, a bulgárból, a lengyelből, vagy a csehből kiselabizálta, hogy körülbelül ez mi lehet. Úgyhogy ezt csináltam, és amíg mások kávéztak, én tényleg ha valami érdekes volt – és akkor tényleg angolul, németül, franciául, oroszul tudtam olvasni –, volt egy érdekes cikk, akkor én inkább olvastam, mint-hogy kávéztam volna, mint a többi kollégám. És akkor elkezdett a szociológia érdekeln.

– 1964-ben kapott Ford ösztöndíjat, Berkeley következett?

– Igen, már előtte '63-ban hozták létre a Szociológiai Intézetet, és nekem Hegedüs András és főleg a titkára, Nemes Feri állandóan bejártak a könyvtárba és összebarátkoztunk. Akkor én sokat olvastam, és írtam is egy tanulmányt, ami megjelent a Demográfia című folyóiratban: „A szabadidő kérdése a polgári szociológiában”, ez volt a címe (Szelényi 1962). Akkor ez egy népszerű téma volt, állandóan ezt láttam a külföldi folyóiratokban, de utólag belegondolva nem volt nagyon érdekes, de akkoriban az egy menő téma volt. És ettől, hogy akkor nekem egy szociológiai publikációm volt, én már egy vezető szociológusnak számítottam. Ilyenek hármannégyen voltak az országban, akik szociológiának nevezhető cikket írtak. Amikor létrejött a Szociológiai Intézet, akkor oda vettek, de kevés ember volt, engem csak félállásba. És akkor '64-ben a Ford Alapítvány kezdett egy programot, egy „föllazítási” programot. A cél az volt, amit később a Soros vett át, hogy vigye ki az embereket Amerikába, és ott tapasztalják meg, hogy az a kapitalista társadalom nem is olyan rossz. Nekem ilyen megtérítésre nem volt különösebben szükségem, mert Amerika iránt mindig nagyon szimpatizáltam. Gyerekkoromban állandóan az Amerika Hangját hallgattam, mert nem szerettem iskolába járni és kibuliztam, hogy anyám engedje, hogy otthon maradjak és hallgassam az Amerika Hangját. Úgyhogy énnekem nem volt semmilyen előítéletem.

– A Kaliforniai Egyetemen eltöltött egy év szakmai szempontból, a szociológiai érdeklődése szempontjából döntő volt?

– Abszolút döntő volt. Egy év alatt azért tanultam sokat abból, hogy mi a szociológia. Végül is egy Ph.D. programban, Amerikában két évig kell járni az egyetemre és el kell végezni 10-12 kurzust. Én az egy év alatt elvégeztem 6-8 kurzust, úgyhogy nem volt egy Ph.D. szintű képzettségem, de azért volt egy egészen tűrhető áttekintésem.

A Hegedüs egy paraszt fiú volt, a paraszt fiúkat szerette, én voltam az egyetlen pasaréti úri fiú az Intézetben, és amikor kiosztotta az embereknek, hogy mivel kell foglalkoznia, azt mondta, hogy te egy pasaréti fiú vagy, tebelőled városszociológus lesz.

– Így született meg a kutatási témája?

– Igen, mondta, hogy nekem városszociológusnak kell lenni. Fogalmam nem volt, hogy azt eszik-e vagy isszák. Akkor kimentem Amerikába, és

akkor megtanultam a városszociológiát. És akkor a Nemes Ferivel írtuk ezt a kis könyvet, aminek egy része a városszociológia története. *Lakóhely, mint közösség* – ez a címe a könyvnek (Nemes–Szelényi 1966). Szerintem egy nagyon tisztos áttekintése az amerikai városszociológia történetének, a Chicagói Iskolától egészen az '50-es évek végéig, '60-as évek elejéig. Úgyhogy ezt megtanultam, ez fontos volt, és az is rettenetesen fontos volt, hogy akkor személyes kapcsolatokat teremtettem. Azok abszolút döntőek voltak abban, hogy később sikeres pályám lett. Hatvankilencben megjelent az első cikkem az American Sociological Review-ban (Litwak–Szelényi 1969). Azt hiszem, talán a Péli Gábort leszámítva én vagyok az egyetlen magyar szociológus, aki ebben publikált, de én már '69-ben, akkor éppen 32 éves voltam.

– Kik voltak még a meghatározó személyek?

– Ezt például együtt csináltam egy barátommal, akivel az amerikai egy évem alatt találkoztam Michiganban, a Michigani Egyetemen, és rájöttünk, hogy van egy közös témánk. És akkor ahhoz én gyűjtöttem magyar adatokat, és csináltunk egy cikket, egyik legtöbbit hivatkozott tanulmányomról van szó.

– Őt hogy hívják?

– Eugene Litwak a neve, még él, nálam néhány évvel idősebb. Ez egy példa. A másik példa pedig, amikor állást kaptam Wisconsin-Madisonban, ez 1981-ben volt, akkor ebben döntő szerepe az akkori tanszékvezetőnek volt. Én '65 januárjában, iszonyatos hidegben, útban New Yorkból Kaliforniába, autóbusszal mentem. Megálltam Wisconsin-Madisonban, hogy lássam a tanszéket, és ott öszszetalálkoztam egy tanárséggel. Michael Aiken volt a neve, és elmentünk sörözni, és utána mindig kapcsolatban maradtunk. És „Az értelmiség...” könyvünk megjelent '79-ben Amerikában, kaptunk egy nagyon jó review-t egy nagyon kiváló Harvard politológustól a New York Review of Books-ban. És a Mike azt mondta, hogy ez a fiú ott Ausztráliában senyved, hozzuk ide Wisconsin-Madisonba, ami akkor a világ legjobb szociológiai tanszéke volt. Tehát a személyes kapcsolat mutatja, hogy az milyen rettenetesen fontos az előrejutásban.

– Most akkor lépünk vissza az időben, ez után az ösztöndíj után, 1965-ben máris a Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatóintézetének lett a munkatársa.

– Hát én akkor is félállásban voltam. Amikor haza jöttem '65-ben, akkor a KSH-ból eljöttem, és szabadúszó voltam. Volt egy félállásom a Szociológiai Intézetben, és egy ideig volt egy félállásom a BUVÁTI-ban.

– *De akkor legalábbis nem volt közveszélys munkakerülő?*

– Nem, nem, közveszélys munkakerülő nem voltam, hanem mondom szabadúszó voltam, és kezdtem gyűjteni a félállásokat. Úgyhogy kezdtem egész jól élni a végén. De én teljes állású intézeti munkatárssá azt hiszem '67-ben lettem, amikor a Nemes Feri kinevezték docensnek a Közgazdasági Egyetemre, hogy legyen szociológiai oktatás. Ő akkor is a Hegedüs titkára volt, az Intézet tudományos titkára. A Hegedüs odáig engem nem nagyon kedvelt, pasaréti úri fiú, de hát jobb híján gondolta a Feri barátja vagyok, fölvesz engem tudományos titkárnak. És akkor fölvettem teljes állásba '67-ben. Aztán a Hegedüssel egyszer elmentünk Firenzébe, elkísértem. Ő is szerette a vörös bort meg én is, hát megfogadtuk, hogy mindig csak egy pohár vint fogunk inni, csak az a baj, hogy sok kocsmá volt Firenzében. A szerencse az volt, hogy a Hegedüs akármennyi bort meg tudott inni. Én nem, mert én már nem tudtam, hogy hol van a szállodánk. Szerencsére Hegedüs hazavezetett és ezzel már rögtön összebarátkoztunk, és élete végéig jó barátok voltunk.

– *És '70-ben az Intézet Településszociológiai Osztályának vezetőjévé nevezték ki. Tehát ez a településszociológiai irány, kezdve a városszociológiától, már kialakult, és ebben kutattok.*

– Igen, ehhez még annyit kell hozzá tennem, hogy '68-ban nagy tisztogatást csináltak, Hegedüst, Hellert, Márkus Máriát kirúgták az Intézetből, és akkor hozták be Kulcsár Kálmánt igazgatónak. Kálmán kérte, hogy maradjak tudományos titkárnak, én ezt kihúztam majdnem hét évig, de hát aztán elegendő lett a Hegedüs utáni tudomány-politikából, és mondtam, hogy inkább lemondok a titkárságról. És akkor mondta, hogy jó, hát akkor legyél osztályvezető, és csinálták a Településszociológiai Osztályt, mondjuk nekem, mert azt hiszem akkor én voltam Konráddal együtt az ismertebb képviselője.

– *Milyen kutatásai voltak? Volt-e terepmunkája?*

– Igen. Elkezdtem csinálni a terepmunkát korán, a külső Józsefvárosban, Nemessel csináltuk az első kutatásunkat. Ott volt egy felújítási terv, a vá-

rosszervezők le akarták bulldózerezni a városnegyedet, és valamilyen új lakótelepszerű dolgot építeni, de hát gondolták, meg kellene beszélni a lakosokkal. Úgyhogy mi csináltunk egy ilyen survey jellegű kutatást, és hát én ugye Amerikában megfertőződttem Jane Jacobsszal, aki megírta ezt a fantasztikus könyvet: *A nagy amerikai városok élete és halála* címmel, amiben megsemmisítette ezt a bulldózeres városfelújítást (Jacobs 1961). Tönkreteszik a közösségeket, szétszórják az embereket, tönkreteszik az utcahálózatot, pedig milyen fontos az utcahálózat, hogy biztonság legyen, és hogy az embereknek otthonosságérzése legyen. Tehát mi – én, általa –, és Feri hasonló módon gondolkodott, tehát nagyon az ilyen drasztikus városfelújítás ellen volt, és a lakótelepszerű építkezés ellen volt. Ez által vezényelve csináltuk a kutatást, és hát, ahogy szokott lenni, a szociológus többnyire azt találja, amit gondolja, hogy találni fog. De hát tényleg kiderült, hogy az emberek nem olyan szívesen költöznek lakótelepekre, nem mintha oda tették volna a szegény cigányokat a külső Józsefvárosból. Szóval írtunk egy könyvet, amelyik lényegileg a bulldózeres városépítés ellen volt (Nemes–Szelényi 1966). Nem azért mondom, hogy nem azért bulldózerették le, most már nagyobb részt lebuldózerették, de hát az államszocializmusban nem bulldózerették le, nem azért mert a mi könyvünk olyan fontos volt, hanem mert nem volt elég pénz rá.

– *Ez idő tájt lett a Szociológia című folyóiratnak a főszerkesztője?*

– Az olyan '68 körül kezdődött, olyan '68-'69 körül.

– *Akkoriban egy ilyen típusú szakfolyóiratot gondolni nagy felelősség volt, hiszen akkor intézményesült újjá a magyarországi szociológia.*

– Igen, hát volt egy nagy segítségem, Gombár Csaba főszerkesztő-helyettes, mi nagyon jó „team” voltunk, nagyon egyetértettünk egymással, és szerintem az első számok nagyon kiválóak voltak. Az első számban rögtön a Kemény Pistának az egyik legjobb tanulmányát hoztuk.

– *Hogy találták meg a szerzőket? Önök keresték őket, vagy a szerzők jelentkeztek?*

– Én mindig kerestem, mindig kerestem. Pistából kisajtoltam a cikket, nagyon nehezen írt, de hát addig lógtam rajta, míg szóval a végén leadta a cikkét. A végére elfárad, de a cikk zseniális.

– Nem szeretnék hosszan elidőzni, mert mindjárt eljutunk a Konrád Györggyel írt könyvéhez, de tudták, hogy az eléggé szűk szakmán belül ki mivel foglalkozik, és akkor rendelt cikkeket, vagy adott témákat preferáltak? Vagy hogyan szerkesztette a lapot Gombár Csabával?

– Ismertük egymást, az hogy a szakma kicsi volt, annak voltak előnyei, mert rengeteget beszélgettünk egymással, elolvastunk mindent, amit a kollégáink írtak. Soha nem voltunk túlságosan leszűkítve egy témához, mert tájékozottak voltunk arról, amit mások csináltak. A Ferge Zsuzsát, a Cseh-Szombathyt jól ismertem, és minden munkájukat folyton olvastam, Andorkával egy időben nagyon nagy barátságban voltunk, és így tovább. Szóval tudtuk, hogy kik az érdekes emberek, akik jó minőségű munkát csinálnak.

– Tehát akkor ezek a nagy klasszikus nevek, Andorka Rudolf, Cseh-Szombathy László, Ferge Zsuzsa, Kemény István mind ott voltak az ismeretségi körében, szűk szakmai baráti körében, és tőlük rendelt.

– Igen, hát baráti kapcsolat ezek közül engem egy időben az Andorkához fűzött, aztán valahogy a Rudinak elment a kedve tőlem. De egy időben nagyon közeli barátok voltunk. De én mindig megmaradtam a tisztelője, és szimpatizáltam vele, és értékeltem a munkásságát.

– Akkor, ezzel egy időben itt a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen egy városszociológiai csoportja volt, vagy azt vezettet?

– Nem, én itt nem vezettem semmit sem. Nekem volt egy ilyen szakszemináriumom. Akkor az embereknek kellett írni egy szakdolgozatot, és ahhoz volt egy szakszeminárium, ami segítette őket, hogy szakdolgozatot írjanak. És hát tartottam egy pár előadást is, egyébként is van hajlamosságom a színészkedésre, és egész tűrhetően előadok nagy osztálytermekben is. De hát egy ilyen kisebb szemináriumban jobban szerettem dolgozni, és ropant népszerű volt ez a szeminárium, nagyszerű emberek jöttek: Kertesi Gábor, Lengyel Gyuri, a Hegedüs Jócó, csomóan, akik ma a szociológiának fontos személyiségei. És Schmidt Mari, ő nem szociológus, ő már akkor történész volt. A lakásomra jártak fel, Schmidt Mari is és a többiek is, gyakran ott tartottunk külön órákat. Nagyon közeli, meleg baráti közösség voltunk. Fogalmunk nem volt, hogy a Marinak aztán merre mennek el a politikai nézetei.

– És akkor '73-ban védte meg a kandidátusi értekezését?

– Igen.

– Milyen téma volt?

– Ugye mi a Konrád Gyurival '66 lelegején találkoztunk egy értekezleten. Akkor nagyon összebarátkoztunk, én akkor a BUVÁTI-ban voltam, ő a VÁTI-ban. Én is kezdtem a szakmát, a Gyuri még inkább, ő tényleg semmi szociológiát nem tudott.

– Ez mi volt pontosan? Mert ugye a mai fiatalok nem biztos, hogy tudják, mit jelent a BUVÁTI.

– A BUVÁTI a Budapesti Városszervező Intézet, a VÁTI pedig az Országos Városszervező Intézet volt. A VÁTI szerintem még mindig van. Szóval a Gyurit oda vették, és akkor mondta nekem – egy értekezleten találkoztunk, utána elmentünk, megittunk egy pár konyakot – és azt mondja nekem: „– Miért vagy te a BUVÁTI-ban? Gyere át Te is a VÁTI-ba”. Úgyhogy akkor átmentem a VÁTI-ba egy félállásba, és elkezdtünk együtt dolgozni, és az első munkánk az új lakótelepek szociológiai problémái voltak. Erről írtunk is közösen egy könyvet (Szelényi–Konrád 1969). Szerintem nem is rossz könyv. Az egyik jobb könyveim közé tartozik. És utána pedig csináltunk nagy, teljes városokra kiterjedő felmérést, Pécsen, Szegeden, és akkor állandóan együtt voltunk, és mindenben együtt dolgoztunk.

És hát a Kulcsár állandóan sanyargatott engem, hogy miért nem vagyok még kandidátus, és hát mondtam, hogy a Gyurival együtt van mindenféle írásunk. Hát közös nem lehet. Én sokáig ellenálltam ennek a kandidátusi dolognak, de a végén gondoltam, jó, hát, ha akarják. Gyurival beszélünk, és akkor dolgoztunk egy nagyobb dolgon, és hát mondtam: „– Hogy legyen?” Azt mondta Gyuri: „– Hát én inkább megírom a városi lakáskérdésről szóló részt, és akkor te majd megírod az ilyen regionális részét a kutatásnak. Az lesz a te disszertációd, ez meg az én disszertációm lesz”. Úgyhogy én akkor megcsináltam a disszertációt, lényegileg már létező szövegeimből – kicsit resteltem mondani – de gyakorlatilag a disszertációt egy vonatúton csináltam meg, Prágából Budapestre. Később megjelent az Oxford University Press-nél, és még ma is hivatkoznak a könyvre (Szelényi 1983). Ugyan nem sok időt töltöttem azzal, hogy összevágjam a disszertációt különböző szövegekből, de egész jól sikerült. Úgyhogy így sikerült megvédenem. A Gyuri akkor meg már író volt, őt végül is ez a kandidátúra nem

érdekelte, ő aztán azt a részt meg sem írta. Megvolt, csak össze kellett volna vágnia, mint nekem, hát azt nem csinálta meg.

– Jól sejtem, hogy ez az egész urbanisztikai aspektus, ez a városszociológia, főleg ha már regionalitás is megjelenik, egy nagyon jó szellemi ugródeszka ahhoz, hogy a társadalmi rétegződésektől kezdve nagyon sok más szociológiai téma belekerülhet valami módon, vagy megjelenhet benne? Vagy valami olyan irányoknak is teret ad, ami aztán a későbbi kutatási témáit jelenti?

– Hát a városszociológia a '60-as évek végén, a '70-es évek elején egy reneszánszban volt világszerte. És én két nagyon kiváló emberrel kerültem nagyon jó barátságba, Jiří Musillal, aki egy cseh szociológus volt, és Ray Pahlallal, aki egy angol szociológus volt. Először Prágában találkoztunk egy konferencián, én rögtön beleszerettem Ray-be, egy remek ember volt, éles agyú, kitűnő ember. Beszélgettünk, és rájöttünk, hogy ugyanazt csináljuk, hogy csinálunk egy új városszociológiát. A városszociológiának hullámai vannak, hullámhegy-hullámvölgy. Most egy hosszantartó hullámvölgyben van már jó ideje. Akkor éppen a hullámhegy jött ki, és ez a hullámhegy, amit mi kitaláltunk, pontosan az volt, hogy a mi problémánk a városi társadalmi egyenlőtlenségek problémája. Ez új dolog volt, mert akkor a városszociológia domináns problematikája az etnikum volt, etnikai kérdés, ami egy fontos kérdés, de elvitte a városszociológiát ilyen etnikai stúdiumok felé. Most a Ray-jel mi elvittük az egyenlőtlenségek problémája felé. Akkor hoztuk létre a Nemzetközi Szociológiai Társaságban lényegileg mi hárman – amiből a Nemzetközi Szociológiai Társaság XXI. munkacsoportja lett – a Városi és Regionális Szociológiai Csoportot, és ebben nagy inspiráció éppen ez a városi társadalmi egyenlőtlenség volt. Ez a könyvemnek is, a disszertációmnak is a címe (Szelényi 1990a). Ray-nek hasonló könyve körülbelül ugyanakkor készült, az volt a címe: *És kinek a városa?* (Ray 1970). Ugye húsz „city”, pontosan erről szólt: az egyenlőtlenségek. Mi a jó város? Az a jó város, ami legtöbb embernek az érdekeit szolgálja, úgyhogy így az érdek és az egyenlőtlenség központi témává vált. Számomra is az volt, elsősorban én a lakás-egyenlőtlenségekből indultam ki. Aztán elkezdett érdekelni az osztályszegregáció is, ugye Magyarországon az etnikai szegregáció még nem volt annyira a figyelem középpontjában. Aztán később Ladányival meg Havas Gáborral együtt dolgozva kezdtem én is jobban érdeklődni a roma szegregá-

ció kérdése iránt, és az első munkáim osztályalapú szegregációval foglalkoztak.

– És akkor ugye '74-ben jelenik meg az a Konrád Györggyel közösen írt művük, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*, ami aztán egy teljesen új irányt szabott az életének. Ugye közismert, hogy a kézirat külföldre juttatása miatt letartóztatták, és '75-ben kitasították Magyarországról, és akkor először a Kenti Egyetem vendégprofesszora lett.

– Azért valamit „Az értelmiség...” könyvről mondanék. Ez is tulajdonképpen ebből a városkutatásból nőtt ki. Mi '71 után kezdtünk radikalizálódni, miközben a rezsimek kezdett egyre konzervatívabbá válni, úgyhogy ütközőpályán voltunk a rezsimmel. Egy idő után a Gyurit az állásából ki is rúgták, és én ugyan nagyon sokáig a rendszer kedvence voltam, mert én nem Lukács-tanítvány voltam, és nem ilyen marxista kritikái filozófus, hanem empirikus amerikai típusú szociológus. Pontosan ez kellett a rezsimnek. De hát akkor kezdtem írni a kellemetlen dolgokat, úgyhogy engem is taccsra vágta. Ki nem rúgtak.

Kulcsár Kálmán egyszer behívott, és azt mondta nekem, hogy: „- Iván, az Isten szerelmére, csak ne írjatok! Az Intézetbe se kell bejőnnöd, a fizetésedet megkapod, csak ne írjatok!” Hát, mi írni akartunk, és erre elvonultunk és megírtuk ezt a könyvet, aminek mondom, a kiinduló pontja a várostervező volt, ezért lett a tervezés, vagy a redisztribúció központi problémává (Konrád–Szelényi 1979, 1989).

Ez nagyon általánosított. De a tervezői mentalitással való kapcsolatunk az, amelyikről nagyon sokat beszélünk. Milyen furcsa, hogy ezek a nem kommunista, sőt antikommunista tervezők, mint a Granasztói Pali – nagyszerű ember volt egyébként – mennyire internalizálja a kommunista teleologikus redisztribúciónak a mentalitását. Emlékszem, egyszer egy tervezővel beszélgettünk erről, akkor írogattunk az Országos Városrendezési Tervezés ellen, és az egyik ilyen hasonló tervező, polgári ember, abszolút nem kommunista, azt mondja: „- Hát Gyuri, Iván, ti azt mondjátok, hogy az emberek ott lakjanak, ahol akarnak?” „- Hát körülbelül ezt mondtuk”. „- Hát ebben sajnos nem tudok veletek egyetérteni. Itt vége van az együttműködésünknek.” Akkor minek van a tervezés? Az emberek azt csinálnak, amit akarnak. Úgyhogy ebből született a könyv.

Még azt hozzá tenném, egy sokkal korábbi – másutt már megírtam, vagy elmondtam, de hadd tegyem itt is hozzá, mert lényeges – másik inspi-

ráció egyébként Bibó Istvántól jött, aki a KSH könyvtárában munkatársam volt. Sokat beszélgettünk vele, sokat járt be a folyóiratárba, és egyszer a Pista azt mondja nekem: „- Iván, ennek a rendszernek a legnagyobb hazugsága, hogy ez a proletariátus diktatúrája. Ha ez valami, akkor ez az értelmiség diktatúrája” – mondta ugye a populista Bibó. Én nem egészen értettem, hogy mit mond, de bent maradt az agyamban az ötlet, és hát más dolgokkal együtt ez vezetett „Az értelmiség...” könyvhöz, amiért valóban el kellett mennem. És Ray Pahl volt, aki nekem szerzett egy picit kis ösztöndíjat, és egy nagyon elegáns címet, amivel semmi nem járt, csak használhattam a levélpapírost a Kenti Egyetemen, és hát oda kerültem ki három kisgyerekekkel meg a feleséggel.

– *És utána jött Ausztrália?*

– Igen, hát próbáltam, mindenhová jelentkeztem. Angliában akkor sem volt állás, mint általában soha nem volt, semmire nem mentem. És egyszer találtam egy hirdetést Ausztráliába, azt megpályáztam, és nagy megdöbbenésemre megkaptam. Ez egy tanszékalapító tanszékvezetői professzori állás volt. Hát volt egy-két jó angol nyelvű tanulmányom, nagyobb részben magyar nyelvű életrajzzal, megdöbbenő volt. Még azért ezt elmondom, mert a társadalmi kapcsolati tőkéhez egy nagyon fontos adalék. Amikor már ott voltam, összebarátkoztam valakivel, aki abban a kinevezési bizottságban volt, akik engem meghallgattak, és följajlották nekem az állást, és kérdeztem tőle, hát hogy a fenébe neveztek engem ki? Nem volt olyan életrajzom, amire igazán ki lehetett volna nevezni. Hát azt mondta, mi is aggódtunk ezért, a tanulmányok jók voltak, de nagyon kevés volt, és én voltam az egyetlen, aki Amerikában szereztem a PhD-t. Ő egy amerika-szakos ember volt, nem szociológus. Mondtam, de hát voltál Amerikában, biztos ismersz egy szociológust, miért nem kérdezed meg, tudja-e, hogy ki az a Szelényi Iván? Hát egy szociológust ismert, és ez Martin Lipset volt. Amikor én Berkeleyben voltam '65-ben, a Martin Lipset éppen Berkeleyben volt még, és tartott egy szemináriumot. Fölvettem a szemináriumát latin-amerikai diákmozgalmakról, és engem megkért, hogy írjak egy dolgozatot a szocialista országok diákmozgalmáról. Írtam egy három soros dolgozatot, és azt mondta, ott ilyen nincs. Úgyhogy Martinnak jó memóriája volt – ugye ez már tizenvalamennyi évvel később volt –, felhívják telefonon, hogy ki az a Szelényi, és azt mondja: „- Az egy okos fiú,

vegyétek föl!”. Úgyhogy így kaptam meg az ausztrál állásomat. Szóval ennyit arról, hogy az ember életútjában mennyit számít a szerencse.

– *Persze azért e mögött munka is volt. Ott tudott-e bármilyen kutatómunkát végezni? Empirikus, vagy elméleti, vagy könyvtárba járt? Mi jellemzi ezt az időszakot?*

– Egy új tanszéket építettem, a semmiből, és az első évben heti 35 órát töltöttem osztályteremben. Többet, mint egy középiskolai tanár. Én tanítottam az egész programot. Aztán kezdtem fölvenni embereket és enyhült a dolog, úgyhogy nagyon sok időm kutatásra, írásra nem volt. Valamennyi azért volt, és volt egy kikötőváros, amelyik tönkre ment. Volt egy nagy multinacionális cég, amelyik ott hajóépítéssel foglalkozott, az nem volt profitábilis, ugyan az egész várost az adófizetők pénzéből építették föl ennek a multinacionális cégnek. Az onnan elszökött, amikor már nem volt profitja. Úgyhogy ez engem érdekelt, erről csináltam egy kis kutatást, megjelent belőle két tanulmány, ennyi az egész. Meg dolgoztam egy könyvkéziraton, ami úgy soha nem született meg, aztán valami lett belőle később.

– *És '81-ben ment az Egyesült Államokba vissza?*

– Igen, '81-ben kaptam állást Wisconsin-Madisonban, már elmondtam, hogy milyen módon ott is fontos volt a személyes kapcsolat.

– *És ezen időszak alatt a magyar kollégákkal tudta tartani a kapcsolatot, a szakmai kapcsolatot?*

– Nem igazán. Egy időben, meg kell mondanom, hogy még direkt kerültek is a velem való kapcsolatot. Szóval azért a '70-es évek végén én egy nagyon gyanús alak voltam, úgyhogy velem levelezni sem nagyon illett. Magyar kolléga? Hát én importáltam Helleréket és Márkusékat Ausztráliába, nekem volt állásom, én szereztem nekik állást. Velük nagyon jóban voltam, és tartottam a kapcsolatot, mármint az ausztrálokkal. Úgyhogy nem nagyon volt magyar kapcsolatom.

– *Olvasni se nagyon tudott? Mert hiszen akkor nem volt még Internet, tehát nem nagyon lehetett egyszerű megkapni azokat az anyagokat vagy könyveket.*

– A folyóiratoknál előfizettem, úgyhogy azokat megkaptam. Nem olyan nagyon olvastam őszintén szólva, bár jobban érdekelt az angolszász irodalom, és meg kellett tanulnom Ausztráliát, mert a diákok ott is mindig Ausztráliáról akartak valamit, mint minden magyar is csak Magyarországról akar hallani.

– *Aztán visszatérünk Los Angelesbe, tanszékvezető volt 11 évig körülbelül?*

– Los Angelesben tanszékvezető csak 3 évig voltam, Amerikában általában 3 évente cserélődik. Nem bánták volna, hogy tovább legyek, de nekem a 3 év éppen elég volt. Igen, az nagyon termékeny idő volt Los Angelesben, sikerült egy nagyon kiváló Ph.D. programot kiépítenünk. Nagy áttörés volt, mert előtte az UCLA nem létezett szociológiában a vezető tanszékek között. Az alatt az időszak alatt, amíg ott voltam fölugrott a 4. helyre, és akkor kezdtük a diákjainkat elhelyezni vezető egyetemekre. Nekem két átütő sikerem volt diákokkal, én voltam a disszertáció vezetője, és minden idők legjobbjá Bruce Western volt, a másik Gil Eyal. Hát Bruce, mit tudom én, 15 állásajánlatot kapott, amikor végzett, és akkor Princetonba ment, aztán Harvardra került, most a Columbián van. A Bruce mindkét amerikai akadémiának a tagja, aminek én is tagja vagyok, ez az American Academy of Arts and Sciences, mondjuk ennek mindenki tagja, három-ezer tagja van. De a National Academy of Sciences az egy nagyon kiválótagott társaság, annak 10-15 szociológus tagja van, oda inkább csak természettudósokat vesznek föl, és a Bruce-t is oda beválasztották. Úgyhogy órá roppant büszke vagyok. A Gil Eyal is nagyon jól szerepelt, de ő Berkeleybe ment először, aztán azóta a Columbián volt tanszékvezető, nagyon kiváló ember.

– *Még annyit, hogy említette a PhD programot. Ön szerint mi kell a jó doktori iskolához? Tehát ebben elég sok tapasztalata van, majd még beszélünk későbbi szakmai életút kapcsán is erről, de hogy mi kell egy jó doktori iskola fölépítéséhez?*

– Hát elsősorban nagyon sok idő, ahhoz, hogy kialakuljon egy rangos Ph.D. program, 10-20 évről beszélünk egy intézménynél, és emellett nagyon sok pénz kell. Tehát a diákoknak ösztöndíjakat kell odahozni, és jó kutatási lehetőségeket kell biztosítani. És emellett jó, kutatásra orientált és diverzifikált tanári kar kell. Tehát a diákok egy nagy skálán ismerik meg a szakmát, és azon belül, ami iránt elkezdnek érdeklődni, ott legyen egy kiváló tanár, aki bevonja őket a kutatási programjába, és annak a szemináriumába. Amit itt csináltam a Közgázon, ahhoz hasonló szemináriumokat csináltam Amerikában is. Ott a diákok a kutatásokat az elejétől a végéig kísérik, azokból lesznek kiváló emberek, akik aztán el tudnak helyezkedni kiváló helyekre. De hosszú idő kell, amíg kialakul a reputációja az intézménynek. Mert a diákok oda mennek, ahol látják,

hogy a diákok jó helyre helyezkednek el, és hát ez nehezen, sokára jön meg. A UCLA-n volt szociológia tanszék már a '30-as évek óta, és azt hiszem az én két diákom volt az első, aki ilyen IVD-szintű állásokat kapott a '80-as évek vége felé.

– *1999-ben lett a Yale Egyetemen tanszékvezető, ugye?*

– Igen, '99-ben vittek át a Yale-re, hogy újraépítem a tanszékot, mert ott kicsit olyan volt, hasonló volt az ausztrál helyzethez. Egy teljesen széthullott tanszék volt. Ketten voltak, akiknek „tenure”-jük volt, és mind a kettő reménytelen ember volt.

– *1990 körül védte meg az akadémiai doktori értekezését?*

– Igen.

– *Az mi volt?*

– Igen, hát igen, ugye az történt, hogy azt hiszem a Szalai Julinak volt az egész ötlete, hogy minket valamiképpen, Heller Ágít meg engem rehabilitálni kell, és a rehabilitáció, hogy legyen belőlünk akadémikus. És hát Rudiból is akkor lett akadémikus, belőlem is akkor lett akadémikus. Az volt a hiba, hogy nem volt akadémiai doktori fokozatom. Erre akkor kitalálták, Rudi is ugyan ezt csinálta, hogy nem kellett beadni nekünk – már volt egy nagy munkásság mindannyiunk mögött – hanem ilyen életmű-téziseket kellett beadni (Szelényi 1990b). Úgyhogy én írtam egy 100 vagy 150 oldalas életmű-téziseket, hogy életem során mi az, amit gondolom újat tettem a szakmához, és ezt védtem meg. Úgyhogy így lettem akadémiai doktor. Rudi pontosan ugyanígy. És aztán egy éven belül megválasztottak minket akadémikusnak (Szelényi 1995). Rudi mondta egyszer viccelve nekem – akkor megint jó barátok lettünk egyébként '90 körül, egy ideig – Rudi azt mondta nekem: „– Hát Iván, hogy idáig Te meg én nem voltunk akadémikusok, annak politikai oka volt, hogy most akadémikusok lettünk, annak politikai oka van”. Nem volt különösebben szellemes ember, de volt egy pár jó vicce.

– *Tehát, hogy most akadémikusok lettek, annak megint politikai oka van?*

– Igen. Így van, persze, persze, kompenzálni kellett minket, azt, hogy nem voltunk politikailag odáig korrektek.

– Jó, hát 'bon mot'-nak ez nagyon jó, de azért e mögött hatalmas munkásság is volt.

– Hát tény, hogy volt munkásság mind a ket-
tőnk mögött.

– Közben akkor ezek a bizonyos akadémiai állomások, az Amerikai Művészeti és Tudományos Akadémia rendes tagjává is választották, aztán fontos folyóiratok szerkesztőbizottságának tagja, és aztán utána, a rendszerváltás után egyszer csak újra kutatott hazai terepen. Ez volt a Csenyéte. Melyek voltak ezek a fontos kutatások, mert itt két nagy irány volt, egyrészt a rendszerváltás utáni gazdasági folyamatok, hogyan konvertálódtak át bizonyos tőkék, tehát egy új kapitalizációs irány, másfelől újra megjelent a társadalmi egyenlőtlenségek irány, kifejezetten a roma társadalom irányába.

– Igen. Az első kutatás egyébként, annak az volt a címe, hogy *Társadalmi rétegződés Kelet-Európában az államszocializmus után* (Treiman–Szelényi 1993). Ez úgy született, hogy elterjedt a hír, hogy a KSH abbahagyja a rétegződés-kutatást, a rétegződés- és mobilitás kutatását, amit én sajnáltam. Akkor a UCLA-n voltam, Donald Treiman kollégám egy ilyen stratifikáció-kutató volt, én nem igazán. És a Donnal mondtuk, hogy miért nem próbálunk pénzt szerezni, hogy csináljunk valóban egy ilyen kutatást, hogy mi történik a rétegződéssel a rendszerváltásban, de hát csináljuk meg hat országban. Ez akkor nagyon sikeres téma volt, és ezt megcsináltuk Oroszországban, Lengyelországban, Csehországban, Szlovákiában, Magyarországon, és Bulgáriában.

– Ez egy komparatív dolog volt?

– Komparatív dolog volt, így van, és két része volt a kutatásnak. Az egyik egy ilyen általános rétegződéskutatás, amit főleg Don csinált, és a másik pedig az eliteknek a kutatása volt. Ez egy újszerű dolog volt, és hát azt hiszem, hogy ebben nekem kulcsszerepem volt. Mert azt hiszem, ezt az egész témát, hogy az elit cirkulációja, vagy reprodukciója, ezt én fogalmaztam így meg, nagyon korán, 1990 körül (Szelényi–Szelényi 1991). Mikor kezdtük ezt a kutatást készíteni, akkor a koncepciójához kitaláltam ezt az ötletet, hogy vajon az elit lecserélődik-e és egy új elit jön be a nem elitből, vagy pedig a régi elit varázsolja át magát új elitté?

– Hogyan lesznek új tulajdonosok, hogyan lesznek új tőkések?

– Igen. Így van. Nem is tudom, ilyen kutatás még nem volt. Úgyhogy mi ezért csináltunk egy viszonylagosan véletlen mintát a '88-as elitekről, mindezekben az országokban. Kilencvenháromban volt a terepmunka a '93-ban ugyanazt a pozíció betöltő emberekről. Tehát tudjuk, hogy akik elitben voltak '88-ban, azok még elitben vannak-e '93-ban. Vagy hol vannak egyáltalán? S a '93-as elit mit csinált '88-ban? Honnan jöttek?

– Ez kérdőíves?

– Kérdőíves felmérés volt, így van, személyes interjúk alapult. Milliókat kaptunk rá, akkor a legjobb amerikai alapítványoktól.

– Tehát mondhatjuk, hogy a terepmunkát és az empirikus beállítottságot azt végig megőrizte a munkássága során?

– Igen. Igen. Valóban. Úgyhogy ebből született ez a *Kapitalizmus kapitalisták nélkül*, „Making Capitalism Without Capitalists” című könyvem (Eyal–Szelényi–Townsend 1998), ami magyarul érdekes módon soha nem jelent meg, pedig megjelent vagy hat vagy nyolc nyelven.

– És ez nemzetközileg egy abszolút „topical issue” volt akkoriban.

– Hogyne, ebből nagy üzemág lett.

– A poszt-szocialista, vagy volt kommunista országokban?

– Az elit-kutatás egy nagy üzemággá vált, én csak azt gondolom, hogy nekem, hogy ez napirendre került, abban volt valamelyest szerepem. Úgyhogy ez volt az első ilyen kutatás, és valóban, már '89-ben Ladányi elvitt engem Csenyétére, mert akkor járt ott egy osztrák újságíró, és hát látta, hogy ez egy ilyen cigány faluvá kezd válni. És hát én erről, hogy a kis falvak nem elnéptelenednek, hanem szegény gettókká válnak, már '71-ben tartottam egy előadást. A Knopp Andris ott volt az előadásomon. A Knopp Andris a párt tudománypolitikai osztályának volt a vezetője. Egy héten belül elvették az útlevelemet. Nagyon, nagyon haragudott ezért. De hát nagyon sikeres előadás volt egyébként. Ezt igazság szerint már rendszeren csak az emigrációban angolul írtam meg. De hát azt tudták, hogy ez az én ötletem volt, a kistalvak gettósodásának a témája. Úgyhogy aztán itt a Csenyéte. Itt pontosan az történt, amiről mi a Manchin Robival, és a Juhász Palival is beszélünk a '70-es évek elején. Úgyhogy akkor kezdtem Csenyétére járni, és hát ott dolgoztam 2000-ig, na-

gyon intenzív terepmunkát végeztem, és írtunk egy szerintem egész tűrhető könyvet a Ladányival erről (Ladányi–Szelényi 2004).

– *Most azt ugye nem említettük, de akkor szintén egy ilyen alapítói szerepbe került, amikor Abu Dhabiban felkínálták a lehetőséget, hogy alapíthatott egy társadalomtudományi kart, vagy szakot?*

– Igen, hát ez a New York University-n volt, szóval én már tizenegyedik éve voltam a Yale-en, és hát „cigány vagyok”, én is szeretek mindig mozogni, 11 év egy helyen az nekem egy kicsit hosszú idő, úgyhogy gondoltam, hát elmegyek nyugdíjba. Akkor is fontolgattam, többször fontolgattam, hogy hazajövök, gondoltam elmegyek nyugdíjba. És akkor Dalton Conley megkeresett, hogy ők csinálnak egy új egyetemet Abu Dhabiban, és kellene nekik valaki, aki csinál egy társadalomtudományi kart, mert hogy ő ennek a dékánja lesz. Hát engem régóta érdekelt az egyetemi adminisztráció, és igazság szerint tanszékvezetői foknál magasabb pozícióim nem volt, néha pályáztam egy-kettőt, magasan voltam egy pár helyen a listán, de végül is nem lett belőlem dékán, vagy vice chancellor, vagy ilyesmi. Hát gondoltam utolsó kalandnak, nyugdíj helyett miért nem megyek el Abu Dhabiba. Még soha nem voltam egy muzulmán országban, a Közel-Keletet sem ismertem, Ázsiában sem éltem, hát gondoltam akkor elmegyek öt évre Abu Dhabiba. El is mentem, és hát ott építettünk egy nagyon érdekes egyetemet, nagyon magas színvonalú undergraduate egyetemet. Graduate programok még nincsenek, én nem is ambicionáltam, hogy legyenek. Aki graduate programot akar, inkább New York University-n szerezzék meg a graduate degree-jét. Előbb fog állást kapni, mint hogyha kitalálunk egy új programot Abu Dhabiban, gondoltam ahhoz 20 év kell, hogy az Abu Dhabiban végzett Ph.D. diák kapjon egy állást a Princetonban.

– *Ugye a terepmunkát azt hangsúlyoztuk, mint fő módszertani irányát, de amellet, ami a szellemi részét illeti, a társadalomtudományi kutató érdeklődésének, az az elmúlt évtizedekben kifejezetten az orosz folyamatok, illetve a kínai események is megjelentek az írásaiban.*

– Igen. Engem nagyon korán már az ilyen komparatív társadalomtudomány érdekelt. Már a disszertációmban is van egy komparatív elem. Tehát amikor a magyar lakásrendszer elosztása sajátosságait próbálom meghatározni, akkor azt összehasonlítottam lengyel és csehszlovák adatokkal,

tehát ott is volt egy ilyen komparatív dimenzió. Sőt az egész problematika, hogy mi a sajátossága Magyarországon az egyenlőtlenségeknek, mint egy kapitalizmus–szocializmus komparatív elméleteként fogalmaztam meg. Egyébként azt gondolom, talán a munkásságomnak a legmaradandóbb része ez az egyenlőtlenség-elmélet. Mert mi itt a magyar lakásrendszert a '60-as években vizsgálva, azt vettük észre, hogy az állami szektorban lévő lakásokat szisztematikusan a magasabb jövedelmű és kvalifikáltabb emberek kapják meg. A segéd munkások, vagy akár még a betanított munkások, szakmunkások is, gyakran falun ragadtak, ott kellett maguknak, saját maguknak fölépíteni a kockaházait, és ingáztak be a városi munkahelyükre.

Ez volt a tipikus jelenség a '60-as években, aztán a masszív lakótelep-építkezés ezen valamit változtatott. Ezért mi arra a következtetésre jutottunk, hogy egy redisztributív gazdaságban, központilag tervezett gazdaságban a társadalmi egyenlőtlenséget a redisztribúció hozza létre, az állami újraelosztás hozza létre, és ezt az abból kimaradók a piacon próbálják korrigálni. Tehát a piacnak volt egy társadalmi egyenlőtlenség-csökkentő szerepe, ami megdöbentő. Ugye mindig azt gondoljuk, a piac hozza létre az egyenlőtlenséget, és ezért a *Városi társadalmi egyenlőtlenségek* című disszertációmban, vagy könyvemben fogalmaztam meg azt az elméletet. Hát itt a szocializmus és a kapitalizmus egymás tükörképei (Szelényi 1990a). A kapitalizmus alapvetően egy piaci gazdaság, ott a piac kudarcait az állami jóléti redisztribúciónak kell korrigálnia, egy redisztributív gazdaságban a redisztributív gazdaság kudarcait a piac korrigálja. Szerintem ez szellemes. De mondom, már akkor egy ilyen komparatív dolog volt. Úgyhogy az átmenetben is a komparatív összehasonlítás érdekelt. Kínával egyébként is nagyon sok a kapcsolat, nagyon sokat voltam Kínában, egyszer egy hónapot tanítottam Hong Kongban, sajnos kínaiul nem tanultam meg, de valamennyit azért megértettem. És a kínaiakat is nagyon érdekelte, három könyvem van kínaiul, három könyvemet adtak ki. „Az értelmiség...” könyvet lefordították, de még soha nem engedték kiadni. Ahogy elnézem Hszi elnök politikáját, ezt soha nem is fogják.

– *Mire alapozza azt a gondolatát, ami mostanában felbukkant – mostanában hazaköltözött, és nagyon figyel egyrészt a hazai politikai eseményekre, másrészt a tudományos szociológiai fejleményekre is –, hogy a szociológia három válsága figyelhető meg*

napjainkban? Mik ezek, miért van válságban a szociológia?

– Igen. Hát ez azért elsősorban az amerikai folyamatoknak egy általánosítása, és talán nem minden országban történik, vagy legalább is nem olyan mértékben. Amennyire meg tudom ítélni, valami mértékben azért Magyarországon is történik. Amerikában azt mondtam, azért van a szociológia válságban, mert van egyrészt egy elméleti, van egy metodológiai és van egy politikai válsága (Szelényi 2015). Hogy a politikaival kezdjem, a szociológia hallgatói létszámokat tekintve, a tanszékek szociológiai hallgatóinak a száma a '70-es évek végére tetőzött, azután meredeken lezuhant, és azóta stabil. De egy tíz éven keresztül meredek zuhanás volt, és soha nem kerültünk közelébe a '70-es évek csúcsán elértnek, a '60-as évek során folyamatosan meredeken emelkedett, a '70-es évek végétől leesett, és azóta stabil. Most ennek egyik jelentős komponense a politika. Mindenki, aki egy kicsit rendszerkritikus volt a '60-as években, az jött az én szakszemináriumomra a Közgázon. Ugyanez volt Amerikában. A kritikailag gondolkozó fiatalok, azok szociológiából akartak diplomát szerezni, vagy akár PhD-t szerezni. És ezek között voltak a legjobb elmék is, kiváló emberek jöttek és tanultak szociológiát. Ilyenek voltak az én szakszemináriumomon is, Kertesi Gábor, hogy említsem, remek ember.

Na most a szociológia elveszítette ezt a politikai funkcióját. Egyrészt nincs a társadalmi változásoknak az a korszaka, mint ami a '60-as években érlelődött. Hát igen, a '70-es években a dolgok már leültek, de ahogy Hegel mondja, „a bagoly napnyugtával jön elő”. Tehát a sikerek akkor jönnek, amikor már vége volt a dolognak. Úgyhogy a csúcsa az egyetemi hallgatóság politikai radikalizálódásának akkor volt, amikor már a társadalom konzervatívabbá vált. De hát a szociológia hozzálaposodott a társadalom laposabb politikájához, érdektelenebb politikájához. Ezzel a diákokat elvesztették, az okosabb diákok elmennek közgazdásznak, vagy természettudományt tanulnak. Azt hiszem, valami ilyesmi Magyarországon is történt. A diákok számával is van probléma, a diákok minőségével is van valami probléma. Van egy teljesen új, fiatal generáció, fiatal kutatói generáció, akik nagyon kiválóak. Ez egy új jelenség Magyarországon, és lehet, hogy összefügg az érlelődő politikai válsággal. Na most, ez az egyik.

A másik elméleti válság. Éppen, amikor a szociológia minden szempontból a csúcsán volt az '50-es,

'60-as években, nagyon jó, világos elméleti alapot volt. A legegyszerűbben, a Durkheim-Weber-Marx triumvirátus meghatározó elméleti alap volt, amikről a nagy viták zajlottak. Szociológusnak vagy marxistának kellett lenni, vagy weberianusnak kellett lennie, vagy ötvöznie kellett Marxot és Weber, az egyik egy kicsit több Marxot tett a keverékbe, a másik több Weber, de hát e körül voltak a nagy izgalmak. Ahogy egy angol szociológus mondta: „– Ó, hát minden weberianusban van egy Marx, aki ki akar jönni”. A marxizmus válságba került, úgy tűnt, Marxnak egy tetszhalála van. Azért még időnként megmozgatja a lábujját, szóval a körme még nő, és ki tudja, még lehet, hogy föl fog támadni. Hát Weber meg elunták, és az elméleti agenda szétforgácsolódott. Hogy mit kell tanítani elméletben, e körül nincsen konszenzus. Nem lehet kialakítani semmit. A kutatásoknak nincs egy igazi komoly elméleti vitája. Ez is egy válság.

Aztán a módszertani válság. Szociológia módszere a survey kutatás volt, én is csináltam. Ma a survey kutatás óriási válságban van, sokba kerül a személyes interjú, az emberek kifáradtak, nem válaszolnak, borzalmasak a válaszadási arányszámok. Ezért aztán ugye a közvélemény-kutatások hétről hétre, rosszabbnál rosszabb eredményeket produkálnak. A mai újságban olvastam elszörnyedve, hogy egy csomó közvélemény-kutató hajlandó volt leülni és arról spekulálni, hogy április 08-án mi történik? Legokosabban azt tették volna, ha azt mondják, hogy fogalmunk nincs. Van mindenféle közvélemény-kutatási adatunk, azok rettenetesen különböznek, jórészt attól különböznek, hogy ki fizeti. Simicska fizet jól, kiderül, hogy a Jobbiknak már 25%-a van. Úgyhogy ez egy szörnyű válság. Tehát mik az adataink?

Ezért lett a kulturális fordulat a szociológiában, amiben viszont nincsen módszertani fegyelem. Az emberek azt mondanak, amit akarnak. Nincsen pontos, feszes módszertana, amivel tudom falszifikálni az álláspontot. Erik Olin Wright mondta mindig nagyon helyesen, hogy: „– Jó, elfogadom a hipotézisedet, de mondd meg, hogy milyen körülmények között fogadod el, hogy tévedtél. Ha nem tudod meghatározni, hogy milyen adatokat kell bebizonyítanod, hogy azt mondd, hogy rossz volt a hipotézised, akkor nem tudod, hogy miről beszélsz”. Most ez az, ami a kultúr-szociológiában gyakorlatilag nem létezik.

– De akkor, hogy ha egy fiatal, szociológia iránt érdeklődő hallgató vagy kutató azt kérdezné, hogy mi

lenne a szakmai éthosza, vagy milyen tanácsot adna, akár módszert illetően, akár kutatási témát, akár kutatói attitűdöt illetően, akkor mit tudna mondani?

– Igen, hát azt hiszem, hogy az fontos, hogy csak úgy szabad kutatni, hogy az embernek van egy elméleti megalapozottsága. Tehát egy jó kutatás mindig úgy születik, hogy valaki meghatároz egy mással versengő elméleteket. A különböző elméletek különböző, egymással ellentétes következtetéseket jósolnak. Ezek az egymással ellentétes elméletek egyformán plauzibilisnek tűnnek, egészen addig, amíg valaki nem gyűjt valami módon szisztematikusan adatokat, és nem tudja azt mondani, hogy hát az adataim „A” elméletet inkább alátámasztják, „B” elméletet csak kicsit vagy egyáltalán nem. Többnyire ugye az empirikus kutatás olyan, mint hogy „a pohár félig tele van, félig üres”. Tehát többnyire ilyen eredményekre jutunk: „- Igen, hát az eredményem az, hogy hát „A” elméletnek mintha egy kicsivel több támogatottsága lenne, mint „B” elméletnek”. Ez teljesen rendben van, de az lényeges, hogy legyen benne egy – magyarul nem tudom, hogy mondják – „counterintuitive”, egy nem várt válasz, valami meglepő válasz, amire azt mondom, hogy jó, hát ezt nem gondoltam volna, hogyha valaki ezt nem kutatta volna meg. Ez a jó kutatás. Úgyhogy ezért feszes elméleteket kell találni, és az is nagyon lényeges, hogy el kell mélyülni a társadalmi valóságban. Mivel a survey adatok és statisztikai adatok is egyre megbízhatatlanabbak, hát bizony az etnográfiai vagy antropológiai módszerek nagyon hasznosak. Azt lehet gondosan csinálni, ahogy Howard Beckernek a tanítványai csinálják, nagyon pontos, gondos megfigyelésekkel. És úgy mondta Howard Becker: „- Immerse in...” – bele kell merülni a valóság mélységébe, és úgy lehet új dolgokat találni, és emellett hasznos a matematika is. Ma már nem annyira adatelemzéshez, de például beszéltünk a játékelméletről. A játékelmélet nagyon hasznos, mert segít pontosan megfogalmazni, hogy az embernek mi az előfeltevése.

– *Meg talán az is – és akkor ezzel zárnám a beszélgetést – ami Önben azt hiszem, a mai napig ott van, hogy egyszerűen kíváncsinak lenni a társadalomra. Hogy legyünk kíváncsiak.*

– Ez így igaz, ez így igaz. Igen, én is azt hiszem, a kíváncsiság a legfontosabb a jó társadalomtudományban, ami egyben azt is jelenti, hogy a jó társadalomkutató nem tudja, hogy mi a válasz a kérdésre, hanem érdekli, hogy vajon mi lehet? És ebből a bizonytalanságból születik a jó társadalomkutatás.

Az szörnyű veszély, hogyha valaki a társadalomkutatást illusztrációnak használja föl, és a legnagyobb bűn, hogyha valaki mindenképpen ahhoz ragaszkodik, hogyha kitalált egy elméletet, akkor mindig annak a helyességét bizonygassa. Ez morális bűntény a társadalomkutatásban, sokan csinálják. Ha kiderül, hogy számárságot mondtak, akkor elkezdi az adatokat csürni-csavarni, hogy mégis kiderüljön, mégis nekik volt igazuk. Ennél nagyobb bűntény társadalomkutatásban nem lehet elkövetni.

– *Nagyon szépen köszönjük!*

– *Én köszönöm!*

Hivatkozások:

- Eyal, Gil – Ivan Szelényi – Eleanor R. Townsley 1998 *Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*. Verso, London.
- Jacobs, Jane 1961 *The Death and Life of Great American Cities*. Random House, New York.
- Konrad, György – Ivan Szelényi 1979 *The Intellectuals on the Road to Class Power: A Sociological Study of the Role of the Intelligentsia in Socialism*. Harcourt, Brace, Jovanovich, New York.
- Konrad György – Szelényi Iván 1989 *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Ladányi János – Szelényi Iván 2004 *A kirekeszttség változó formái*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Litwak, Eugene – Ivan Szelényi 1969 Primary Group Structures and Their Functions: Kin, Neighbors, and Friends. *American Sociological Review*, 34. (4): 465-481. <https://doi.org/10.2307/2091957>
- Nemes Ferenc – Szelényi Iván 1966 *A lakóhely, mint közösség*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ray, Pahl 1970 *Whose City?* Longman, London.
- Szelényi Iván 1962 A szabadidő vizsgálata a polgári szociológiában. *Demográfia*, 5 (1):97-109.
- Szelényi, Ivan 1983 *Urban Inequalities under State Socialism*. Oxford University Press, Oxford.
- Szelényi Iván 1990a *Városi társadalmi egyenlőtlenségek*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szelényi Iván 1990b Új osztály, állam, politika. Tézisek életművemről a tudományok doktora fokozatának elnyeréséhez. *Replika*, 1. (2):24-46.

- Szelényi Iván 1995 *A posztkommunista társadalom szerkezetének változásai – a menedzseri uralom elméletének újragondolása*. Akadémiai Széki-foglaló. 1995. január 25. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szelenyi, Ivan 2015 The Triple Crisis of US Sociology. *Global Dialogue*, Vol. 5. Issue 2. Source: <http://globaldialogue.isa-sociology.org/volume-5-issue-2/>
- Szelényi Iván – Konrád György 1969 *Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szelényi Iván – Szelényi Szonja 1991 Az elit cirkulációja? A társadalmi szerkezet változásai Közép-Európában a posztkommunizmusba való átmenet korában. *Kritika*, 20. (9):8-10.
- Treiman, Donald J. – Ivan Szelenyi 1993 “Social Stratification in Eastern Europe after 1989” in *Transformation Processes in Eastern Europe* (Proceedings of a Workshop held at the Dutch National Science Foundation [NWO], 3-4 December 1992), NWO, The Hague, 163-178.